

Міністерство культури і мистецтв України
Харківський державний інститут культури

Культура України

Збірка статей
Випуск 4

Бібліотека ХДАК
інв. № 431748

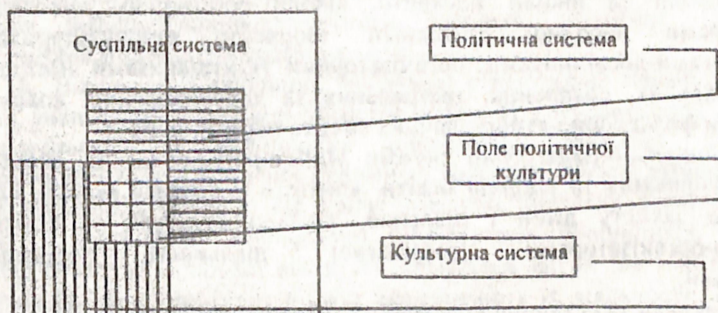
Харків ХДІК 1997

О.І.Романюк

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА УКРАЇНИ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Невід'ємною складовою частиною української національної культури є культура політична, яка у політично організованих суспільствах виступає важливим чинником функціонування культурної сфери. Як суспільний феномен політична культура має подвійну сутність, бо вона являє собою, з одного боку, субсистему загальної культурної системи суспільства, а з іншого боку, - субсистему його політичної системи. Таким чином, політична культура - то спільне поле функціонування двох систем суспільства: культурної та політичної. Через нього культурна система впливає на характер політичних стосунків, котрі в свою чергу здійснюють зворотний вплив на культуру суспільства.

Місце політичної культури в суспільній системі унаочнено в

наступній схемі.

Хоча термін «політична культура» був упроваджений до наукового обігу ще в 17 ст. німецьким філософом Іоганом Готфрідом Гердером [1], концептуальна розробка цього поняття почалася тільки у 1950-х рр. у американській біхевіоральній політології. Започаткували її праці Гебрієла Олмонда, Дж. Бенхайма Пауелла та Сиднея Верби. Класичне визначення політичної культури міститься в роботі Олмонда і Пауелла «Порівняльна політика» [2]. Політична культура, визначили автори, - є сукупністю індивідуальних позицій і орієнтацій учасників даної системи. Це - суб'єктивна сфера, що лежить у підґрунті політичних дій і надає їм значення.

Поняття «політична культура» увійшло до інструментарію соціальних наук Заходу, але не визнавалося марксистським суспільствознавством на Сході. Останнє оперувало догматичним поняттям «політична свідомість». Головні розбіжності між цими поняттями полягають у наступному:

• по-перше, поняття «політична культура» характеризує не тільки політичну свідомість, але й політичну поведінку. Свідомість настільки включається в політичну культуру, наскільки вона зумовлює поведінку учасників політичного процесу;

• по-друге, поняття «політична культура» увіймає не всю політичну свідомість і поведінку, а лише їх сталі, типові прояви. За думкою російського філософа М.Х.Фарукшина, політична культура є сукупністю стереотипів політичної свідомості та поведінки [3];

• по-третє, поняття «політична культура» відбиває не просто сукупність політичних стереотипів суспільства, соціальної спільноти або індивіда, а типовий комплекс ідеальних уявлень про політику. Про те, якою має бути політична система, як вона має функціонувати. Саме ці уявлення цілеспрямовують діяльність людей у царині політики;

• по-четверте, поняття «політична культура», окрім свідомих, раціональних чинників політичної поведінки, включає і її позасвідомі, афектні аспекти: типові прояви темпераменту, емоцій, що притаманні тому чи іншому суб'єктові політичного процесу.

Поняття політичної культури виявилось більш пристосованим для аналізу реальної політики. Тому, після краху тоталітарних режимів і увільнення науки від диктату марксистської ідеології, воно стало широко вживатися в посткомуністичних країнах. Це поняття було застосоване й для характеристики суб'єктивної сфери політичного життя України.

Що уявляє собою сучасна політична культура України? Для того, щоб дати відповідь на поставлене запитання, скористаємося наробленими в політичній науці типологічними схемами. Перша з них була запропонована Олмондом і Вербою в роботі «Громадянська культура» [4]. Компаративний аналіз політичних позицій і орієнтацій населення п'яти сучасних країн дозволив авторам вирізнити три «чистих» типи політичної культури: парафіальний, підданський та учасницький.

Парафіальна (англ. parochial) культура характеризується індеферентним або негативним ставленням членів суспільства до політичної влади взагалі, відсутністю інтересу до політики, небажанням брати в ній особисту участь. У цій культурі індивіди усвідомлюють себе членами малої соціальної спільноти (парафії), але не громадянами держави.

Підданська (англ. subject) культура характеризується відсутністю особистого інтересу до участі в політиці, пасивним ставленням до влади. Хоча в цій культурі громадяни вже усвідомлюють себе членами політичного співтовариства, але їх роль у політичній системі зводиться до ролі підданих (об'єкта), які лише підкоряються владі.

Учасницька (англ. participant) культура характеризується великим або значним інтересом громадян до політики, активним ставленням до політичної влади, готовністю брати особисту участь у політичному житті.

Порівняльний аналіз «чистих» типів політичної культури за Олмондом і Вербою міститься в табл. 1.

Таблиця 1

Критерій типологізації	Інтерес до політики	Ставлення до Політичної Влади	Готовність до особистої учас- ті в політиці
Типи культури			
Парафіальна	Відсутній	Індеферентне або негативне	Немає
Підданська	Слабкий	Пасивне	Немає
Учасницька	Сильний	Активне	Значна

Оскільки «чистих» типів на практиці не існує, реальні політичні культури, за думкою Олмонда і Верби, уявляють собою один із змішаних типів: парафіально-підданський, парафіально-учасницький, піддансько-учасницький.

До якого з них слід віднести сучасну політичну культуру України? Для відповіді на це запитання скористуємося даними соціологічних досліджень. Опитування населення, що провадили різні наукові інституції протягом останніх трьох років, свідчать, що майже 40% мешканців України не усвідомлюють себе громадянами держави - ані української, ані будь-якої іншої. Їх інтереси замкнуті в колі локальних проблем і не торкаються політики. Парафіальна домінанта більш поширена на Сході та Півдні. Особи з такою ментальністю, незалежно від того, хто вони є за етнічним походженням - українці, росіяни або інші, не бажають відтворення СРСР, мають недовіру до імперсько-амбіціозної Росії, але вони не вірять, передусім через економічні негаразди, і в самостійне існування України.

Хоча основна маса населення вже усвідомила себе громадянами Української держави, але переважна більшість не бачить свого особистого місця в політичному житті. Всі надії на розбудову державності покладаються на офіційні структури (президента, уряд, парламент). Підданська домінанта превалює в західних і центральних регіонах.

Таким чином, сучасну політичну культуру України за типологією Олмонда і Верби слід віднести до парафіально-підданського типу. Цікаво, що цей тип притаманний багатьом постколоніальним країнам Азії та Африки, які, долаючи трайбалізм і місцевий сепаратизм, будують централізовані суверенні держави. Типологічна подібність політичної культури сучасної України до політичних культур країн афро-азіатського регіону не є випадковою. Причини цього явища криються в багатоміліардній відсутності власного політичного життя українського народу, денационалізації значної частини корінного етносу, неформованості української політичної нації.

Слід зауважити, що типологія Олмонда і Верби не відбиває багатьох аспектів політико-культурного феномена. Більш продуктивною для аналізу сучасного стану української політичної культури є методологія, що була запропонована польським політологом Єжи Вятром в його книзі «Соціологія політичних стосунків» [5]. Є. Вятр вважає, що головним чинником формування політичної культури суспільства є політичний режим - сукупність принципів, способів і засобів здійснення влади. Політичний режим - функціональна характеристика політичної системи. Оскільки політична культура є субсистемою політичної системи, то її властивості, як і властивості інших компонентів (субсистем) політичної системи, визначаються політичним режимом. Відповідно до трьох базових типів політичного режиму визначаються три основних типи політичної культури: тоталітарний, авторитарний і демократичний.

Тоталітарна (від лат. *totalis* - цілісний) культура характеризується ідеологічною заангажованістю політичної свідомості і поведінки, бо в тоталітарних системах має право на існування тільки одна (офіційна) ідеологія, яку повинні визнавати всі. Для тоталітарної культури притаманне активно-підданське ставлення до влади. Тоталітарна влада вимагає від членів суспільства не тільки свого визнання, але й постійного виявлення активності по її підтримці. Аполітичність розцінюється як вияв нелояльності до режиму. У тоталітарних системах діє принцип: «Хто не з нами, той проти нас». Політична активність має примусовий характер, бо її спонукальним мотивом є страх.

Авторитарна (від лат. *autoritas* - самоправний) культура навпаки характеризується аполітичністю. Хоча члени авторитарних суспільств можуть виявляти самостійну активність у різних сферах суспільного життя (економіці, культурі тощо), але політику це не обходить. Аполітичність культивується самим режимом, який побудований на одноосібному правлінні (правлінні однієї особи або невеликої групи осіб). Його цілком задовольняє пасивно-підданське або навіть нейтральне ставлення громадян до влади. Аби тільки не заважали правити. У авторитарних системах діє принцип: «Хто не проти нас, той з нами».

Демократична (грецьк. демократія, - народовладдя) культура характеризується політичною толерантністю. У її межах завжди існує декілька культурних утворень, проте більшість з них мають спільне підґрунтя (сукупність ідей, цінностей, орієнтацій), що інтегрує політичну систему. Культури, які не базуються на ньому, розглядаються як антисистемні. Оскільки в демократичних суспільствах громадяни є вільними у виборі - брати чи не брати участі в політиці, то політична активність є середньою. Переважна більшість громадян внутрішньо готова брати участь у політичному житті, але реальну активність виявляють тільки 15%.

Порівняльний аналіз типів політичної культури за Вятром міститься у табл. 2.

Бібліотека ХДАК

інв. № 431748

Таблиця 2

Критерій типологізації Типи культури	Орієнтації	Ставлення до влади	Активність
Тоталітарна	Ідеологічно заангажовані	Активно-підданське	Примусово велика
Авторитарна	Аполітичні	Пасивно-підданське	Низька
Демократична	Плюральні	Активно-громадське	Середня

Крім базових типів політичного режиму і, відповідно, політичної культури, в межах функціонального підходу вирізняються проміжний та перехідний типи. Перехідний тип властивий суспільствам, що здійснюють трансформацію своїх систем - перехід від однієї якості до іншої. Українське суспільство сьогодні долає важкий шлях від тоталітаризму до демократії. Сучасну політичну культуру України слід віднести до перехідного типу, оскільки в ній залишається ще багато тоталітарних нашарувань, мають місце рецедиви авторитарної свідомості та поведінки, набувають сили паростки нової, демократичної культури.

Паростки демократії проявляються в тім, що все більше громадян за власною волею, а не примусово, включаються в політичне життя, виявляють політичну активність. Бурно йде процес створення громадських об'єднань і політичних партій. Тільки останніх в Україні нараховується п'ятдесят дві. Відбувається неукліне зростання їх чисельності. Напочатку 1992 р. у політичних партіях України було 30 тис. членів [6], напочатку 1993 р. - 130 тис. [7], наприкінці 1993 р. - 400 тис. [8], а зараз (за підрахунками автора) більше 900 тис. Значна частина громадян вже не боїться висувати свої вимоги до влади. Мітинги, демонстрації, страйки та інші форми масового тиску стали звичайними явищами нашого буття.

Але переоцінювати демократичні елементи політичної культури не варто. Готовність до особистої участі в політиці поки що виявляють 15-20% громадян, а беруть реальну участь тільки 3-5%. Це наближує політичну культуру України до авторитарного типу. Проте віднести її до такого не можна, тому що вона має яскраво виражений *конфронтаційний характер*.

Авторитарна культура не може мати конфронтаційного характеру, режим придушує будь-яку активність, котра може призвести до дестабілізації політичного порядку. Всі актори політичного життя повинні грати за правилами, які впроваджує влада. Ці правила утворюють підґрунтя політичної культури авторитарного суспільства.

Сучасна політична культура України є *гетерогенною*. Вона не має спільного підґрунтя і являє собою сукупність конфронтуючих утворень.

Конфронтація носить складний характер і розгортається у трьох площинах: соціально-політичній, національно-державній та територіальній.

У *соціально-політичній* площині конфронтація відбувається на осі «тоталітаризм - демократія». Схильність до тоталітарних ідеалів і цінностей мають близько 35% громадян. Більшість з них - літні люди. Але вони політично більш активні. Орієнтацією на ідеали і цінності вільного демократичного суспільства мають 20% громадян. Серед них переважає молода генерація. Але прибічники демократичного розвитку деморалізовані труднощами та негараздами перехідного періоду. Тому їх політична активність значно нижча.

У *національно-державній* площині конфронтація відбувається на осі «політична залежність - державна суверенність». Хоча майже половина населення стійко підтримує ідею державної незалежності України, але ще велика кількість осіб, бажає відновлення Радянського Союзу або створення нового союзу східнослов'янських країн, а то й просто інкорпорації України до складу Росії. Близько 10% мешканців України ще й досі відчувають себе громадянами колишнього СРСР. Громадянами Росії вважають себе 3%. Деструктивні щодо української державності тенденції найбільш поширені в Криму та Причорномор'ї. На Заході вони майже не відчуються.

У *територіальній* площині конфронтація відбувається на осі «Схід - Захід». Її зумовлюють різниця історичної долі двох гілок українського народу, відмінності етнічного складу населення, ступінь денационалізації українського етносу, специфіка конфесійного впливу. Зовнішньополітично західноукраїнське населення націлене на інтеграцію до євроамериканського простору, тоді як східноукраїнське - до євразійського. На Заході домінують державницькі тенденції політичної свідомості і поведінки, на Сході приблизно однаковий вплив мають державницькі, антидержавницькі та індеферентні. Навіть у межах одних політико-культурних течій є істотні відмінності. Тоталітаризм на Заході більше репрезентований правим (національно-соціалістичним) напрямом, на Сході - лівим (комуністичним). У демократичному таборі на Заході домінує національна демократія, на Сході - ліберальна.

Конфронтаційний характер політичної культури значно послаблюється великою кількістю індеферентних громадян, але конфронтація створює потенційну загрозу територіальній цілісності України, її державному існуванню, суттєво заважає процесові розбудови демократичного суспільства. Без якісного перетворення політичної культури прогресивний розвиток українського суспільства не уявляється можливим. Дієвим засобом такого перетворення може стати політичне виховання.

Політичне виховання - процес цілеспрямованого та систематичного впливу на свідомість і поведінку громадян з метою формування певних політичних властивостей. Політичне виховання своїх громадян здійснюють усі держави. Головні завдання політичного виховання громадян України

полягають у формуванні українського патріотизму, демократичній переорієнтації суспільної свідомості, розвитку конструктивної політичної активності. Політичне виховання має два основні чинники: раціональний та емоційний.

Емоційний чинник пов'язаний із формуванням у громадян стійких емоційних преференцій у політичній сфері. Вихованню патріотичних і громадянських властивостей сприятиме введення ритуалів посвячення в громадяни України, складання присяги державними службовцями тощо. Необхідно завершити розробку системи державних нагород і заохочень. Прикрим є той факт, що у нас не інституціоналізовано пантеон національних героїв. Потребус на увагу проблема виховання поваги до національної символіки. Треба увільнити топоніміку України від імперських та комуністичних нашарувань. Безперечною є необхідність додержання державного статусу української мови.

Раціональний чинник політичного виховання пов'язаний з формуванням у громадян певної системи знань. На практиці він втілюється в політичній освіті, яка повинна дати громадянам України, з одного боку, знання про історичні витоки української державності, багатовікову боротьбу українського народу за незалежність, а з другого боку, сформувати уявлення про демократичну систему, конституційне правління, парламентаризм, громадянські права та обов'язки. Ефективність політичної освіти можна істотно посилити розробкою національної програми політичної освіти та створенням її координаційного центру, на зразок Федерального комітету з політичної освіти ФРН [9]. Складовими національної системи політичної освіти повинні стати:

- викладання нормативного комплексу політологічних дисциплін (політичної історії України, політології, конституційного права, Конституції України тощо) у вищій школі. Вимагають розробки його стандартів;
- впровадження предмета «Основи політичних знань» як загальнообов'язкового в усіх ланках середньої школи. Потребує створення його програма;
- цикли програм з політичної освіти на радіо і телебаченні, освітньо-політичні рубрики в газетах та часописах, спеціальні часописи з політичної освіти. Діяльність засобів масової інформації в галузі політичної освіти має датуватися державою;
- підготовка політиків і політичних функціонерів. Зараз в Україні через систему Національної академії державного управління при Президентові України готують кадри в основному державних службовців. Але сьогодні конче потрібною є підготовка кадрів для політичних партій і громадських організацій;
- підготовка фахівців у галузі практичної політології. В Україні існує великий дефіцит спеціалістів з публік релейшенз, політичного іміджменту,

політичного маркетингу, політичного менеджменту, політичної конфліктології тощо.

Отже, об'єктивною потребою демократичної трансформації українського суспільства та розбудови національної державності є становлення нового наукового та освітнього напрямку - політичної культурології. У його фундацію можуть вагомий внесок зробити державні інститути культури, в яких є певні передумови щодо цього.

ЛІТЕРАТУРА

1. White S. *Political Culture and Soviet Politics*. - London, 1979. - P. 2.
2. Almond G. A., Powell G. B. *Comparative Politics: A Developmental Approach*. - Stanford, 1966.
3. Фарушкин М. Х. Политическая культура общества // Социально-политические науки. - 1991. - №4. - С. 106.
4. Almond G. A., Verba S. *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nation*. - Princeton, 1963.
5. Wjatr J. *Sociologia stosunkow politycznych*. - Warszawa, 1977.
6. Ми є нація державницька, історична // Голос України. - 1992. - 4 березня.
7. Литвин В. Кризь призму партійного бачення // Політика і час. - 1993. - №3. - С. 29.
8. Литвин В. Політична арена України: Дійові особи та виконавці. - Київ, 1994. - С. 359.
9. Фадеєв Д. А. Обучение демократии // Полис. - 1992. - №3. - С. 27.